

Kocaeli **ilahiyat** Dergisi

ISSN: 2564-677X

Kocaeli Theology Journal

DİN-HUKUK İLİŞKİSİ VE KUR'ÂN'DA HUKUKÎ ÂYETLER (AHKÂM ÂYETLERİ)

THE RELIGION-LAW RELATIONSHIP AND LEGAL VERSES OF THE QUR'AN

Abdullah KAHRAMAN

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
a.kahraman69@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-9473-7358

Professor, Marmara University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Istanbul, Turkey

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 07 Mayıs 2021/ 07 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Haziran 2021 / 12 June 2021

Yayın Tarihi / Published: 28 Haziran 2021/ 28 June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran 2021 / June 2021

Cilt: 5, Sayı: 1 Volume: 5, Issue: 1, Sayfa / Pages: 65-78

Cite as / Atıf: Kahraman, Abdullah. "Din-Hukuk İlişkisi ve Kur'ân'da Hukukî Âyetler (Ahkâm Âyetleri) [The Religion-Law Relationship And Legal Verses Of The Qur'An]". Kocaeli İlahiyat Dergisi- Kocaeli Theology Journal 5/1 (Haziran/June 2021), 65-78

İntihal: Bu makale, intihal tarama programlarıyla taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned with plagiarism screening programs and plagiarism has not been detected.

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Copyright © Published by Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli / Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Toplum hayatını düzenleyen iki önemli kurumdan biri din diğeri ise hukuktur. Hukuk ile din arasında sıkı bir ilişki vardır. Zira gönderilen her peygamber aynı zamanda toplumda hukuk adamı görevi icra etmiştir. Bu yüzden dünyada yaygın olan her hukukun temelinde mutlaka dini bir unsur bulunmaktadır. Allah'ın insanlara son mesajı olan Kur'an-ı Kerim'de de hukukî hükümler yer almaktadır. Hukuki hükümler içeren bu âyetlerin sayısı, tespiti ve özellikleri tartışma konusu olmuştur. Bunun için de birtakım kriterlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu makalede söz konusu âyetlerle ilgili bazı kriterlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, hukuk, din, ahkâm, din hukuk ilişkisi.

Abstract

One of the two important institutions that regulate social life is religion and the other is law. There is a close relationship between law and religion because the prophet sent to every society also acted as a lawyer. Therefore, there is a religious element at the basis of every common law in the world. There are also legal provisions in the Qur'an, which is the last message of Allah to people. The number, determination and features of these verses have been the subject of discussion. For this, a number of criteria are needed. In this article, some criteria related to the aforementioned verses are given.

Keywords: Qur'an, law, religion, provisions, relationship between religion and law.

GİRİŞ

Kur'ân insanlığa gönderilmiş son ilahi mesajdır. Bu kitabın gönderiliş gayesi insanlara ilahi mesajları öğreterek onlara yolun en doğrusunu göstermektir.¹ Bu anlamda Kur'an bir nur, ışık, kandil ve hidayet kaynağıdır. Bunda şüphe olmamakla birlikte Kur'ân'da yer alan âyetler din, ahlak ve hukuk kuralı şeklinde bir ayırımı tabi tutulduğunda, bunların ne kadarının ve hangilerinin hukuk âyeti olduğu noktasında bazı tartışmalar mevcuttur. Kıssalardan misallere, kozmoloji ile ilgili âyetlerden nasihatlere kadar pek çok çeşit âyetin yer aldığı bu ilahi kitabın tamamı hukukî âyetlerden oluşmadığına göre, hukukî olanların olmayanlardan tefrik edilmesi önem arz etmektedir. Bunun için de hukukî âyetlerin tespiti ve özellikleri merak konusu olmaktadır.

“Hukukî âyetler” veya “hukuk âyetleri” ile ahkâm âyetleri içerisinde üslup ve muhteva bakımından hukuk düzenine dair temel ilke ve kurallara ilişkin olan âyetler kastedilmektedir. İşte bu özelliklere sahip olan âyetleri diğerlerinden ayırmak için birtakım kriterlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalede din hukuk ilişkisi ile birlikte hukukî âyetlerin tespitine dair bu kriterler sunulmaya çalışılacaktır.

1. Din ve Hukukun Mahiyeti

Din ve hukukun kesiştiği temel noktalardan biri, ikisinin de insan hayatını düzenleyen kurallar getirmeleridir. Ancak din, her zaman kutsal ve ilahî olanı hatıra getirirken, hukuk genellikle insanı ve insana ait olanı çağrıştırmaktadır. Yine din değişmezi simgelerken, hukuk değişmeye açık olduğu ya da olması gerektiği şeklinde bir anlam taşımaktadır. Bir başka nokta ise dinin boyutları ve içeriği ilahî kudret ve otorite tarafından belirlenirken, din hukuk alanında genel ve tümel hükümler, örnek kabilinden detay hükümler zikretmekle birlikte, özellikle detay hükümler konusunda ve vakaya uygulama noktasında hukuku insanlar oluşturmaktadır.²

1 İsrâ 17/9.

2 Din ve hukuk kuralları arasındaki ilişki ve ayırım konusunda geniş bilgi ve değerlendirme için bk. Talip Türkan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003), 135 vd.

Hukuk ve din arasındaki bu temel ayrılık noktalarını ifade ettikten sonra şimdi de bu iki sistemin içeriklerine bakalım.

Dinin temel hedefi, insanları kutsal otoritenin buyrukları doğrultusunda eğitmek ve mutlu etmektir. Bu, bütün dinlerin ortak hedefidir. İslam dini söz konusu olunca ise dinin hedefini, “mefsedetleri defetme ve maslahatları sağlama” şeklinde özetlemek mümkündür. Zira İslam bilginlerinin dine dair tanımlarında bu noktanın altı özellikle çizilmektedir.³ Bir başka ifadeyle, İslam dininin nihaî hedefi, insanların ve toplumların maslahatlarını temin etmektir.⁴ Her nerede dindar insanlar maslahat yollarını keşfetmiş ve mefsedetlerden uzaklaşmış olarak yaşıyorlarsa, orada Allah’ın dini var demektir. Çünkü dinin ruhunda ilim, irfan, temizlik, ilerleme, kısaca maddi ve manevi bir mutluluk medeniyeti vardır. Yani İslam, insan ve toplum yararına ne varsa onu öngörür; bunların zararına olan bütün hususları da yasaklar ve ortadan kaldırmaya çalışır.⁵ Hukukun rolü de tam bu noktada kendini gösterir. O halde İslam’da hukukun din ile ilişkisini belirleyen esasen dinin yapısı, içeriği ve fonksiyonudur. Batılı düşünür ve felsefeciler dini, “tanrı-insan arasındaki ilişkileri düzenleyen sistem” diye tanımlarken, İslam bilginlerinin dine yükledikleri anlamda daima Allah-insan ve insan-insan ilişkileri vurgulanmaktadır. Din olarak İslam, insanlar arası ilişkileri düzenlemeyi de kapsamına alınca, hukuka yer vermesi kaçınılmaz olmaktadır. Bir kutsal kitap olan Kur’ân’ın, inanç ve ahlak konuları yanında hukukî düzenleme getiren âyetleri de içermesinin temel sebebi bu olmalıdır. Her ne kadar insanlar toplumsal düzeni sağlamak için akli yöntemleri ve tecrübelerini kullanarak birtakım kurallar oluşturabilirlerse de ve buna esasen

3 Bk. İbn Kayyım el-Cevziyye, *İlâmu’l-muvakkiin* (Beyrut: Dâru’l-cil, 1973) 3/3; Muhammed Ali Tehânevî, *Keşşâfu istulâhâti’l-fünûn* thk. Ali Dehrü vd. (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996), 1/815; İbrahim b. Muhammed Beycürî, *Şerhu cevhereti’-tevhid* (Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983), 12; Reşid Rıza, *Tefsiru’l-menar*, (Beyrut: el-Mektebü’l-İslamî, 1998), 2/69, 3/267; Kemalüddin Ahmed Beyâzi, *İşârâtu’l-merâm min ibârâti’l-imâm*, (Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1949), 68-69; İsmail Çalışkan, *Kur’ân’da Din Kavramı*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 34-35.

4 Bk. Ebü İshak Şâtübî, el-Muvâfakât (Kahire: Mektebetü’l-Meşarîk, ts.), 1/50, 148, 2/8vd.; İzzüddin b. Abdisselam, *el-Kavâidü’l-kübrâ* (Dimeşk: Daru’l-Kalem, 2000), 5 vd.; Muhammed b. İbrahim, *Tertibu furûki’l-Karâfi* (Beyrut: Daru ve Mektebetü’l-Maarif, 2003), 31-42; Ahmed Reysünî- M. Cemal Bârût, *el-İctihâd: en-Nass-el-Vâki’a-el-Maslaha* (Beyrut: Daru’l-Fikri’l-Muasır, 2000), 45vd.

5 İlgili bazı âyetler için bk. el-Arâf 7/157; en-Nahl 16/90.

dinen de mâni bir durum yoksa da, dinin bazı temel noktaları ortaya koyması zorunluluk arz eder. Zira akıl ve tecrübeye dayalı hukuk kuralı oluşturanların yaptıkları düzenlemelerin ilahi iradeye uygun olup olmadığı ancak söz konusu iradenin o konudaki temel prensiplerinin bilinmesi ile mümkün olur. Bu sebeple İslam'da din-ahlak ve hukuk bütünlüğünden bahsedilerek bunların birbirini tamamladığı ifade edilir. Zira bunlar birbirinden ayrıldığı zaman hiçbiri gerçek fonksiyonunu icra edemez.

İlk dönemlerden itibaren İslâm düşünce tarihinde “Din”in (*ed-din*) kapsamına neyin dahil olup neyin olmadığı tartışılmalıdır. Kur'an'da var olan ve sahih hadislerle de detaylandırılan itikadî, amelî, hukûkî ve ahlakî hükümlerin tamamının din mefhumuna dahil olduğunu savunanlar olduğu gibi,⁶ konuya *din* terimini daha özel ve evrensel anlamda kullanıp dinde değişen ve değişmeyen hükümler bulunacağı gerçeğinden hareket edenler de olmuştur. Bu yaklaşıma göre, Allah'ın ilk peygambere vahyedip tebliğ etmesini istediği din ile son peygambere gönderdiği ve tebliğiyle memur kıldığı din arasında mahiyet ve içerik olarak hiçbir fark bulunmayıp din tektir; o da Allah'ın insanlık için seçtiği ve İslâm olarak isimlendirdiği dindir. Ancak yine de her peygamberin tebliğ ettiği din içerisinde biri zamana, mekâna ve toplumsal şartlara göre değişen, diğeri ise sabit olan iki türlü hüküm bulunmaktadır. Dinin değişmeyen kısmını iman, ibadet ve ahlak kuralları oluşturmaktadır. Kavram olarak dinin ifade ettiği ve evrensel karakter taşıyan din de işte budur. Dinin değişen kısmını ise hukuk (şeriat) oluşturmaktadır.⁷ Ancak şeriat da her şey değişmiş değildir. Her bir peygamberin kendi toplumuna özel şer'î/hukukî hükümler bulunmakla birlikte toplumlar üstü ve evrensel şer'î hükümler de vardır. Bir başka ifadeyle, tikel hüküm getiren hukukî

6 Ebû Bekir Muhammed Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1973), 1/73; Ahmed b. Sa'îd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedide, 1983), 1/76, 2/117; Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 2010), 258; Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/51, 78; Aliyyü'l-kârî, *Şerhu kitâbi'l-fikbi'l-ekber* (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 132; Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*, 1/1018-1020; Seyyid Bey, *Medhal*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 95-96; Hayreddin Karaman, “Soruşturma”, *İslamiyât* 1/4 (1998), 293.

7 Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 1/73; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1/76, 2/117; Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*, 1/1018; Mahmud Şeltut, *el-İslâmü Akideten ve Şeriaten* (Kahire: Daru'ş-Şurûk, 2001), 11; İlhamî Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 23-32; Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, 153 vd.

hükümler genelde tarihsel karakter taşıırken, tümel hüküm kabilinden olup ilke düzeyinde olanlar genelde evrenseldir. Bu bakımdan her peygamberin şeriatı değişiktir derken her şeyin tamamen değişik olduğu düşünülmemelidir. Zira şeriat da ilahi bir hukuk olarak insanı muhatap almaktadır. İnsanların karakterleri ve toplumsal yapıları farklılık arzetsede de tamamen birbirinden farklı olmaz ve mutlaka ortak noktalar bulunur.

2. Hukuk Karşısında Dinin Yeri (Kaynak Açısından)

Hem hukuk hem din insanların sosyal hayatını düzenleyen kurallar getirirler. Ayrıca bütün hukuk sistemlerinin temelinde din bir şekilde vardır. Çünkü Kur'ân'ın ifadesiyle peygamber gönderilmeyen toplum yoktur.⁸ Peygamberler de gönderildikleri toplumlarda aynı zamanda hukuk adamı rolü üstlendiklerinden, her toplumda onların hukuk öğretilerinden az veya çok izler varolagelmıştır. Bazı hukuk sistemleri kendilerini dinden soyutlamaya çalışsa da düzenlemeleri içerisinde dinin izleri mutlaka görülür. Ancak bunun yanında tarihte bazı hukuk sistemleri kaynaklarını dinden alarak gelişmişlerdir. Bu anlamda İslam hukuku da temeli dine dayalı bir hukuktur. Zira Kur'ân'da hukukun temel alanlarına ilişkin pek çok âyet vardır.⁹ Bu âyetlerin varlığından çıkarılacak birinci, en önemli ve evrensel sonuç, müslüman toplumların hukuksuz olamayacağı, hukukun üstünlüğüne saygının esas olduğudur. Kur'ân'da sınırlı sayıda hukukî âyet yanında, sayıca daha çok ve farklı ilkelere vurgu yapan ahlak içerikli âyetler de vardır. Hatta hukukî âyetlerin pek çoğunda dahi ahlakî ilkelere dikkat çekilmektedir. Bu durum Kur'an'ın ahlaki mı yoksa hukuku mu öncelediği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu alanda yapılan araştırmalarda varılan sonuçlardan birine göre, Kur'ân ahlaki esas almış, hukukî hükümleri ise ahlaki ayakta tutmak için vesile edinmiştir.¹⁰

Hukuk felsefecilerini en çok meşgul eden sorulardan birisi, hukukun kökeninin ne olduğudur. Hukukun nereden ortaya çıktığı, temel referansının

8 el-Fâtır 35/24.

9 Söz konusu âyetlerin bir kısmı için bk. el-Bakara 2/178-182, 221, 226-237; en-Nisâ 4/22, 65, 92; el-Mâide 5/33, 44-50; Yûnus 10/59; en-Nahl 16/116; Nûr 24/2-9; el-Ahzâb, 33/36; eş-Şûrâ, 42/21, 40; Fâtır, 35/18; en-Necm, 53/38; et-Talâk, 65/1.

10 Bk. Doğan Özlem, "Ahlak Hukuku Önceler", *Kavramlar ve Tarihleri I* (2002), 134-138; Ahmet Yaman, "Fıkıh-Ahlak İlişkisi", *Usul İslam Araştırmaları 9* (Ocak-Haziran 2008), 100-103.

ne olduğu, gücünün neye dayandığı gibi sorular, tarih içerisinde her kültür ve inanç mensubunun kendisine göre cevabını aradığı sorulardır. Kimi, hukukun kaynağını ilahî iradeye ve dine bağlarken, kimi ahlaka, kimi toplumun iradesine, kimi kralın otoritesine dayandırmaktadır. Hukukun kaynağının ne olduğu sorusuna İslam bilginlerinin verdiği cevap ise şudur: Hukukun kaynağında Allah vardır. İnsanlar için temel hukuk kurallarını belirleyen ilahî iradedir. Çünkü insan aklı her şeyi bilecek yeteneğe sahip değildir. Ya da insanın aklıyla bulduğu her hukuk kuralı ilahî iradeye uygun düşmemektedir. Bu sebeple vahyin rehberliğinden bağımsız bir hukuk oluşturmak imkânsızdır. Bunun en açık delili, yukarıda işaret edildiği üzere Kur'an'daki hukuka dair ayetlerin varlığıdır. Ancak dinin hukuka müdahalesinin şekli, Kur'an'da yer alan hukukî âyetlerin oranı, hukuka ilişkin ilahî mesajların yorumu ve tespiti gibi hususlar her zaman yoruma açıktır.¹¹

3. Kur'an'ın Hukukî Âyetleri

Kur'an'da, Kur'an'ın kendi üslup örgüsü içerisinde hukuka değinen, hukukî düzenleme getiren âyetlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. İslam bilginleri içerisinde Kur'an'ın tamamını hukuk ile bir şekilde irtibatını kurarak değerlendiren Suyutî ve İz b. Abdisselam gibi bilginler yanında, ahkâm âyetlerini sınırlı sayıda kabul edip âyetler arasında ayırma gidenler de bulunmaktadır. İslam düşüncesindeki hâkim eğilim, hukuk âyetlerinin sınırlı olduğu şeklindedir. Bu sebeple de genel tefsirler yanında özel olarak hukukî âyetleri konu alan ahkâm tefsirleri yazılmıştır. Ancak ahkâm âyetlerinin sayısı konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *Tefsîru'l-hamsumi'e âyeten mine'l-Kur'an*¹² adlı tefsirinin de etkisiyle ahkâm âyetlerinin beş yüz kadar olduğu şeklinde bir kanaat vardır. Ancak bu kesin değildir. Bu yüzden söz konusu âyetleri beş yüze çıkarımlar yanında, iki yüz yirmi sekiz ile sınırlayanlar da bulunmaktadır. Bunun yanında ahkâm âyetlerine ibâdetleri ekleyenler de bulunmaktadır. Hatta kıssalarda yer alan

11 Bk. Ahmed Naim, *Ahlak-ı İslamiyye Esasları* (İstanbul: 1340-1342), 5-6; Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 85vd.; Yaman, "Fıkıh-Ahlak İlişkisi", 90-91.

12 Bk. Mukatil b. Süleyman, *Kitabu tefsiri'l-hamsu mi'e âyeten mie'l-Kur'an*, thk, Isuah Goldfeld (London: Cambridge, 1980).

kimi âyetleri bu kısma dahil edip “Öncekilerin şeriatı” noktasından bakarak ahkâm âyetlerinin sayısını artıranlar da bulunmaktadır. Kimileri mesela Yusuf suresi gibi surelerde kıssa ağırlıklı olması sebebiyle ahkâm âyeti bulunmadığını iddia ederken, kimi müfessirler kefâlet, gayri İslami idarede vezirlik başta olmak üzere görev alma gibi pek çok hükmü bu sureden çıkarabilmektedirler. Daha teknik ve müsteşirliklere ait bir sayıma göre ise bu âyetlerin sayısı sekseni geçmemektedir.¹³ Ayetler arasındaki bu farklı sayımın temel nedeni, belli bir kriterin oluşturulamamış olmasıdır. O halde şimdi ahkâm âyetlerinin neye göre belirlenebileceğine değinelim.

4. Kur’ân’ın Hukukî Ayetlerinin Belirlenmesinde Başvurulacak Bazı Kriterler

Din-Hukuk ilişkisine dair en önemli konulardan biri Kur’ân’daki hukukî âyetlerin varlığıdır. Bu durum ittifakla kabul edilmekle birlikte hangi âyetlerin hukukî nitelik taşıdığı noktasında ihtilafların bulunması Kur’ân âyetleri içerisinde hukukî âyetlerin belirlenmesini zaruri kılmaktadır. Bu nedenle bu konuda bir kriterin oluşturulması da kaçınılmaz olmaktadır. Zira doğru ve tutarlı bir sonuca ancak bu şekilde gidilebilir. Bir şeyin hukukî olabilmesi için hukuk tekniğine uygun olması gerekir. Kur’ân’dan bugünkü anlamda bir hukukî düzenleme beklemenin doğru ve insafı bir beklenti olmadığını peşinen vurgulamak gerekmektedir. Elbette Kur’ân’ın hukukla ilgili âyetleri kendi döneminin şartları, anlayışı ve ihtiyaçlarıyla bağlantılı olarak düşünülmelidir. Bu sebeple hukukçular kanun ve doktrin ayırımına gitmektedir. “Doktrin” hukuk bilimi anlamına gelip, hukukun her branşına dair içtihatlar ve fikirler külliyatını ifade etmektedir. “Kanun” ise, belli bir zamanda, belli bir ülkede veya bölgede yaşayan insanların ihtiyaçlarına uygun olarak hukuk doktrini içerisinde seçilip oluşturulmuş teknik, özlü, teke indirilmiş ve bağlayıcı metinlerin adıdır. Bu ayırım açısından Kur’ân’daki ahkâm âyetlerine baktığımız zaman söz konusu âyetlerin tam olarak kanun

13 Bk. Muhammed Hudarî, *Târihu’l-tesrîi’l-İslamî* (Beirut: Daru’l-Fikr, 1985), 35-80; Abdulvehhab Hallaf, *İlmu usuli’l-fikh* (Kahire: Mektebetü’d-Da’veti’l-İslamiyye, 2002), 34-35; a.mlf., *Mesâdiru’l-tesrîi’l-İslamî* (Beirut: Daru’l-Kalem, 1993), 157-158; Abdülkerim Zeydan, *el-Veciz fî usuli’l-fikh* (Mısır, Müessesü Gırnata, ts.), 126-127; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1990), 41.

ve doktrin tanımına uymadığını görürüz. O zaman bu âyetlerin kendine özgü üslup ve içeriği bulunmaktadır. Bazı konulardaki ahkâm âyetleri genel hükümler getirirken, bazıları çok özel meseleleri ele almaktadır. Sözleşmelere riayet, adalet ve hakkaniyeti gözetmek, şura yöntemine başvurmak gibi âyetler genel hüküm getiren âyetlerdir. Evlenilmesi yasak olanları, iddet bekleyecek kadınları, iddet sürelerini ve miras taksimini anlatan âyetler ise özel hüküm belirleyen âyetleri oluşturmaktadır.

Yine hukukun branşlarına göre ahkâm âyetlerinin dağılımına baktığımız zaman, aile, miras ve ceza hukuku alanındaki ahkâm/hukuk âyetlerinin daha çok olduğunu görmekteyiz. Ancak borçlar, yargılama, devletler ve idare hukuku alanında daha az âyet bulunmakta ve bunlar daha çok genel ilkeler getirmektedirler. Bu durum âyetlerin söyledikleri yanında, söylemek istediklerini de düşünmemizi zaruri kılmaktadır. Bu durum ahkâm âyetlerinin yer yer modern hukuklardaki kanun ve doktrinin işlevini gördüğünü hatta verilen esaslar çerçevesinde ihtiyaca göre bir doktrin oluşturulmasına zemin hazırladığını akla getirmektedir. Zira bazı âyetler bir yoruma ihtiyaç göstermeden net hukukî hükümler getirirken bazıları birtakım yorumlara açık ifadeler taşımaktadırlar. İkinci grupta yer alan âyetlere belli bir usul çerçevesinde yaklaşılmıca farklı sonuçlar elde edilebilmektedir. Bu sonuçlar İslam hukukunda fıkıh mezheplerini doğurmaktadır. Fıkıh mezhepleri ise bir bütün olarak zengin İslam hukuk doktrinini meydana getirmektedir.

Öncelikle şunu hemen ifade etmek gerekmektedir ki, İslam'da hukuk ve ahlak kuralları arasında çok net bir ayırıma gitmek oldukça zordur. Çünkü İslam hukukunun temel kaynağı olan Kur'an ne başlı başına bir hukuk kitabı ne de kanun metnidir. Onun kendine özgü üslubu ve beyan ettikleri yanı sıra bazı hedefleri de (maksat) vardır. Bu üslup içerisinde din, ahlak ve hukuk kuralları Kur'an'ın ana hedefini destekleyecek mahiyete olup içiçelik arz etmektedir. Ancak yine de sırf ve tamamen hukukî olan âyetlerin tespiti için bir kriter geliştirilirken ve bir âyetin çağdaş hukukların ölçülerine göre sırf hukuk âyeti olduğuna karar verilirken şu noktalara dikkat edilmesi gerekir:

1. Kur'an'da yer alan bir âyetin "hukukilik" tanımına uyması için sözkonusu âyetin özellikle ve münhasıran hukukî bir olayı veya onunla

doğrudan ilişkisi bulunan bir meseleyi ele alıyor olması gerekmektedir. Bu olayı ele alırken de serbest bırakıcı (nedb/ibâha), emredici (îcab) ya da yasaklayıcı (tahrîm) formda olmalıdır. Evlenme manisi bulunmayan kadınların usulüne uygun olarak ve aynı anda birden çok kadının nikâhlanmasını serbest kılan, zina fiilini yasaklayan ve cezasını düzenleyen, yol kesme ve isyan suçunu düzenleyen, kisası, akitlerde rızayı gözetmeyi emreden âyetler böyledir.

2. Hukukî âyetin belirtilen vasfı taşıması için, mutlaka maddî (dünyevî) bir müeyyide taşıması gerekmektedir. Zira hukuk kuralını din ve ahlak kuralından ayıran en önemli nitelik, maddî müeyyide taşımasıdır. Din ve ahlak kuralı ise ancak manevî müeyyide taşımakta ve bunun yansıması da genellikle âhirete yönelik olmaktadır. Buna göre hırsızlık, zina, iffete iftira (kazf) ve yol kesme gibi suçların cezaları tam anlamıyla emredici ve maddî müeyyidesi olan birer hukuk kuralıdır. Halbuki namaz kılmayana, oruç tutmayana, kumar oynayana, faizli muâmele yapana, dinden dönene öngörülen cezalar manevî boyutludur. Bu sebeple de mesela, namazı terk edene ve oruç tutmayana uygulanacak Kur'ân kaynaklı dünyevî bir ceza bulunmamaktadır. Çünkü böyle bir düzenleme ibadetin yapısına, hedefine ve ruhuna aykırıdır. Ancak Kur'ân'da bu yönde bir cezaî müeyyidenin bulunmaması, kamu otoritesinin yetkisi çerçevesinde birtakım düzenlemeler yapmasına mani değildir.

3. Hukukî bir âyeti diğerlerinden ayıran temel kriterlerden biri de, söz konusu âyetin kamu otoritesi nezdinde sorumluluğu gerektirmesidir. Buna göre bir âyetin hükmü, kişiyi kazaî sorumluluğa mecbur bırakıyorsa, bu âyet hukukîdir. Ancak âyetin getirdiği sorumluluk vicdanî (diyânî) planda kalıyorsa böyle bir âyet hukukî değil dinî ve ahlakî bir sorumluluk getiriyor demektir. Zekat vermeyenleri kınayan, karşılıksız borç vermeyi (karz-ı hasen) sadece teşvik eden, ahlakî yükümlülükleri yerine getirmeyenlerin karşılaşacakları azabı hatırlatan âyetler böyledir.¹⁴

Çağdaş hukukların kabul ettiği ölçülere uygun olarak pür hukukî olan âyetlerin tespitinde bu kriterlere başvurulabilir. Ancak Kur'ân'daki hukukî âyetleri sadece bu üç maddede sayılan kriterlere göre sınırlandırmak isabetli

14 Hukuk normunun taşıması gereken unsurlar için bk. Türcan, *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*, 89-134.

olmaz. Zira karşılığında bir maddi müeyyide bulunmasa bile Yüce Allah'ın bir şeyi kesin olarak emretmesi veya yasaklaması da İslam hukukuna göre bağlayıcı bir hukuk kuralı sayılır. Bağlayıcılığı sağlayan şey, ifadenin hukuk kuralı formunda olması değil, teklifi hüküm kategorisine dahil olmasıdır. Teklifi hüküm bir şeyin emredilmesi, yasaklanması veya serbest bırakılması şeklinde tanımlandığına göre bu kategorilerden birine dahil olan bir Kur'an ifadesi konusu bakımından da mükellefin fillerine yönelmişse hukuk kuralı sayılır. Bu, İslam hukukuna mahsus bir özelliktir. Yukarıda üç kategori halinde ifade edilen hususlar ise Kur'an'da tamamen hukuk sistemlerinin hukuk kuralı anlayışına ve tanımına uygun hükümlerin de bulunduğunu bize göstermektedir.

Sonuç

Hukuk ve dinin her ikisi de toplum hayatını düzenleyen kurallar bütünü ifade eder. Hukukun yaptırımları büyük oranda ve temelde maddî ve dünyevî iken, dinin müeyyideleri esasen manevî ve uhrevîdir. İslam'da hukuk düzeni vahiyden bağımsız değildir. Bundan dolayı da bu dinin temel kitabı olan Kur'an-ı Kerim'de pek çok hukukî âyet yer almaktadır. Bu âyetlerin bir kısmı günümüz hukuklarının hukuk kuralı anlayışına ve tanımına uyarken bir kısmı uymamaktadır. Günümüz hukuklarının hukuk kuralı tanımına uymadığı halde İslam hukuku açısından hukuk kuralı olarak adlandırılan hukukî âyetler, İslam hukukuna mahsus hüküm tanımı açısından hukuk âyeti sayılmaktadır.

Kur'an'da yer alan hukuk âyetlerinin bir kısmı sübutu gibi delaleti de kati olan hükümlerdir. Bunların bağlayıcı olduklarında ve değişime kapalı olduklarında şüphe yoktur. Sadece tikel olaya uygulanmaları noktasında birtakım yorumlar yapılabilir. İlgili âyetlerin salt hukuk kuralı olmayıp din ve ahlakla da sıkı ilişkili bulunmaları onların değişime konu edilmelerine müsaade etmez. Bazı hukuk âyetleri ise sübutu kesin olmakla birlikte delaletleri kesin olmayıp farklı yorumlara ve içtihada müsaittir. Bunların bağlayıcılıkları, evrensellik ve tarihsellikleri, yorumları ve hukuk tekniği karşısındaki nitelikleri tartışmaya açıktır. Özellikle İslam hukukundan bahsederken kat'i naslarla sabit olan ve hukuk kuralı içeren âyetleri görmezden gelmek veya tarihsel olduklarını iddia etmek asla doğru olmayacaktır. Zira Kur'an lafızıyla ve manasıyla evrensel bir kitaptır. Ancak âyetlerin lafızlarını ve bu lafızlara dair tevârih eden manayı

ve onların teşri kılınmasındaki hedefi tahrif etmeden, tutarlı bir metodoloji (usul) çerçevesinde bir nevi yoruma tabi tutulması mümkündür.

Kur'ân'da hukuki âyetlerin bulunması, onun başlı başına hukuk ya da kanun kitabı olduğunu göstermez. Zira Kur'ân'da bu âyetler, Yüce Allah'ın vahyetmesi ile beşer eli değmeden Kur'ân'ın kendine özgü üslup ve özellikleriyle birlikte yer almıştır. Kur'ân'ın, hukukun temel branşlarına dair bazı hükümler getirmiş olması İslam dininin hukukla ayrılmaz bir ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Nitekim daha önceki dinler de belli oranlarda hukuka kaynaklık etmiş ve yapılan kanunları etkilemişlerdir. Bundan dolayı da hukuk felsefecileri hukukun kaynakları arasına dini de dahil etmiş, ayrıca hukukçular din kurallarını sosyal hayatı düzenleyen kurallar arasında saymışlardır.¹⁵

Kaynakça

- Abdulkerim Zeydan. *el-Veciz fi usuli'l-fikh*. Mısır, Müessetü Gırnata, ts.
- Abdulvehab Hallaf. *İlmu usuli'l-fikh*. Kahire: Mektebetü'd-Da'veti'l-İslamiyye, 2002.
- Abdulvehab Hallaf. *Mesâdiru't-teşri'l-İslami*. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1993.
- Ahmed Naim, *Ahlak-ı İslamiyye Esasları*. İstanbul, (1340-1342).
- Ahmed Reysûni- M. Cemal Bârût. *el-İctihâd: en-Nass-el-Vâki'a-el-Maslaha*. Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Muasir, 2000.
- Aliyyü'l-kârî. *Şerhu kitâbi'l-fikhi'l-ekber*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.
- Beyzâzi, Kemalüddin Ahmed. *İşârâtu'l-merâm min ibârâti'l-imâm*. Mısır: Mektebetü Mustafa el-Bâbi el-Halebi, 1949.
- Beycürî, İbrahim b. Muhammed. *Şerhu cevhereti'r-tevhid*. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- Çalışkan, İsmail. *Kur'ân'da Din Kavramı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Erdoğan, Mehmet. *İslam Hukukunda Abkâmın Değişmesi*. İstanbul: MÜİF Vakfı Yayınları, 1990.
- Güler, İlhami. *Sabit Din Dinamik Şeriat*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- İbn Hazm, Ahmed b. Sa'îd. *el-İhkâm fi usûli'l-abkâm*. Beyrut: Daru'l-Âfâki'l-Cedide, 1983.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkiin*. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1973.
- İzzüddin b. Abdisselam. *el-Kavâidü'l-kübrâ*. Dimeşk: Daru'l-Kalem, 2000.
- Hudarî, Muhammed. *Târihu't-teşri'l-İslami*. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1985.
- Karaman, Hayreddin. "Soruşturma", *İslamiyât* 1/4 (1998).
- Kılıç, Recep. *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Muhammed b. İbrahim. *Tertibu furûki'l-Karâfî*. Beyrut: Daru ve Mektebetü'l-Maarif, 2003.
- Mukatil b. Süleyman. *Kitabu tefsiri'l-hamsu mi'e âyeten mie'l-Kur'ân*. Thk. Isaiah Goldfeld, London: Cambridge, 1980.
- Özlem, Doğan. "Ahlak Hukuku Önceler", *Kavramlar ve Tarihleri*. 1 (2002).
- Râgıb el-İsfehânî. *el-Müfredât*. Beyrut: Daru'l-Kalem, 2010.
- Reşid Rıza. *Tefsiru'l-menar*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslamî, 1998.

15 Bk. Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2019).

- Serahsî, Ebû Bekir Muhammed. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1973.
- Seyyid Bey, *Medhal*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- Şâtıbî, Ebû İshak. *el-Muvâfakât*. Kahire: Mektebetü'l-Meşarîk, ts.
- Şeltut, Mahmud. *el-İslâmu Akideten ve Şeriaten*. Kahire: Daru's-Şurûk, 2001.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Keşşâfu istilâhâti'l-fünûn*. thk. Ali Dehruç vd. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1996.
- Türcan, Talip. *İslam Hukuk Biliminde Hukuk Normu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- Yaman, Ahmet. "Fıkıh-Ahlak İlişkisi", *Usul İslam Araştırmaları*. 9 (Ocak-Haziran 2008).

